

Debreceni Egyetem
Bölcsészeti Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Bihar vármegye dűlőneveinek nyelvi elemzése Pesty Frigyes gyűjteménye
alapján

Témavezető: Rácz Anita

Készítette: Tóth Anita

Debrecen

2007

TARTALOM

I. Bevezetés	3
II. Bihar megye természeti viszonyai	6
III. Tudománytörténeti áttekintés	8
IV. Névrendszertani vizsgálatok	10
1. ELMÉLETI ALAPOK	10
2. A DŰLŐNEVEK NYELVI-NÉVRENDSZERTANI ELEMZÉSE	11
2.1. A szerkezeti elemzés	11
2.1.1. A funkcionális-szemantikai vizsgálat	11
A. A hely fajtájának megnevezése	11
B. Megnevező szerepű névrészek	13
C. A hely sajátosságát kifejező névrészek	14
Összegzés	22
2.1.2. A lexikális-morfológiai elemzés	22
2.2. Keletkezéstörténeti elemzés	27
1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek	28
2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek	30
3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek	31
4. Névátvétel	34
5. Bizonytalan keletkezésű nevek	34
Szakirodalom	36
FÜGGELÉK	39

I. BEVEZETÉS

Szakedolgozatom témája a helynevek szerkezeti és lexikális-morfológiai elemzése PESTY FRIGYES 1864-es munkája alapján. Ezen belül is Bihar vármegye dűlőneveivel foglalkozom részletesen. PESTY helynévtárának X. és XI. kötete tartalmazza Bihar megye anyagát, amelyet HOFFMANN ISTVÁN és KIS TAMÁS két kötetben tett közzé: az első kötet (1996) az A–K kezdetű településeket, azok névanyagát tartalmazza, míg a második kötetben (1998) az L–Zs kezdetű települések helynévkincse kapott helyet.

PESTY FRIGYES történész, 1850–1884 között Temesvár kereskedelmi és iparkamarájánál volt titkár, de emellett komolyan foglalkozott tudományos kérdésekkel is. Tudományos jellegű írásai a korabeli hírlapokban is megjelentek. Cikkeiből kiderül, hogy komolyan érdeklődik a helynevek iránt. 1858-ban megindította saját enciklopédikus lapját, melynek címe *Delejtű*. Ebben helynévtörténeti közleményeket is megjelentetett. PESTY felismerte, hogy a topográfiai megnevezések sokféle tanulsággal szolgálnak egy-egy nép nyelvének, történetének alakulásáról, s úgy gondolta, hogy a helynevek összegyűjtése és magyarázata révén jelentősen hozzájárulhat a magyarság múltjának megismeréséhez, és elhatározta, hogy kísérletet tesz Magyarország helyneveinek összegyűjtésére.

PESTY az országos méretűre tervezett gyűjtés előkészítéséhez 1862-ben fogott hozzá. 1863 március 26-án levelet írt CSENGERY ANTALnak, amelyben először szólt az országos méretű helynévgyűjtés megindításáról. A nagyszabású munkához azonban meg kellett nyernie a hivatalos szervek, a Magyar Királyi Helytartótanács és az Erdélyi Főkormányzóság támogatását is. E hivatalok vállalkoztak arra, hogy az ország közigazgatási apparátusának felhasználásával megszervezik a gyűjtést. Azonban ezek a szervek kikérték PESTY tervezetéről a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület véleményét is. Az utóbbinál az egyesület Történeti Szakosztálya foglalkozott a kérdéssel. Az Akadémia, CSENGERY ANTAL közbenjárására segítséget nyújtott PESTYnek, és a Múzeum-Egyesület is hozzájárult munkájához.

PESTY FRIGYES a munkát segítő útmutatót és kérdőívet szerkesztett, amely a magyar mellett német, román és szlovák nyelven is elkészült. Az utasítást a helytartótanács és a főkormányzóság minden településnek megküldte, és elrendelte, hogy a gyűjtést a helyi hatóságok végezzék el, és terjesszék fel az elkészült anyagot. Közben PESTY felköltözött a fővárosba, így közvetlenebb kapcsolatba tudott kerülni a helytartótanáccsal és a napilapokkal.

A gyűjtés 1864-ben indult meg és az év végére tekintélyes anyag gyűlt össze. A munka a következő évben is folyt. A helytartótanács komolyan kezelte az ügyet, amit bizonyít, hogy

ahonnan kevés anyag érkezett vagy a felhívásra egyáltalán nem érkezett válasz, ott újra gyűjtést rendeltek el. Főleg a helybeli jegyzők, körjegyzők teljesítették a feladatot, de néhol tanítók, egyházi tisztségviselők is részt vettek a munkában. A felterjesztéseket általában a helyi önkormányzatok vezetői: bírók, esküdtek hitelesítették.

A munkát egyesek nagyon lelkiismeretesen végezték el. Nekik PESTY név szerint is köszönetet mondott a hatóságokon keresztül. Mások viszont nem tekintették igazán szívügyüknek a gyűjtést. Ebből kifolyólag az összegyűlt anyag színvonala nagyon egyenetlen lett, vannak közöttük nagyon jó gyűjtések, de akadnak teljesen használhatatlanok is. Mindenesetre hatalmas anyag jött össze. A Bihar megye településeiről beküldött válaszokat is jellemzi az említett egyenetlenség, összességében azonban úgy tűnik, hogy a helyi szervek többsége alapos munkát végzett.

A munka 1865 végére vagy 1866 elejére fejeződött be. Összesen 68 kötet gyűlt össze, ami ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található meg. Az összegyűlt anyagnak két nagy értéke van: egyrészt tartalmazza a korabeli helynévanyagot, ami szinkronikus vizsgálatokra ad lehetőséget, másrészt, azóta eltelt több mint száz év, ami diakronikus szempontból lényeges a kutatók számára.

A mai kutatásoknak e névtár a korábbiaknál is fontosabbá vált. Leginkább azért, mert 1864 óta nem született egyetlen olyan mű sem, amely a történelmi Magyarország egész területéről egyetlen időmetszetből PESTY gyűjtését akár csak megközelítő bőséggel tett volna közzé helynévi adatokat.

Ez a munka a XIX. század második felében élő állapotot rögzíti 340 bihari településre vonatkozóan. PESTY maga is hozzákezdett a névanyag értékeléséhez *A helynevek és történelem* című (1888) dolgozatában. Fejtegetései rendszertelenek, de vannak figyelemre méltó megállapításai, pl. a helynevek vizsgálata a nyelvészet és a történelem határszélén áll; hangsúlyozza a helynévanyag nyelvemlék jellegét; felhívja a figyelmet arra, hogy a névanyagból népességtörténeti tanulságokat is le lehet vonni.

1888-ban jelenik meg az a munkája, amelyben elkezdte részletesen feldolgozni a helynévanyagot. Több kötetesre tervezte a munkát, mely halála miatt nem tudott megvalósulni. Feldolgozását erősen történeti szempontú megközelítés jellemzi, bár emellett földrajzi és nyelvészeti tényeket is figyelembe vett. Nagy körültekintéssel fogott hozzá a helynevek elemzéséhez, névmagyarázatainak egy része napjainkban is megállja a helyét (vö. HOFFMANN—KISS 1996: 3–4, RÁCZ 2005: 24, SZABÓ T. 1988a: 38–48).

Magam a dolgozat elkészítésének első lépéseként PESTY két kötete közül az első kötet, azaz a A–K kezdőbetűs települések, teljes névanyagát kigyűjtöttem. A névanyagból számítógépes

adatbázist készítettem, melyben feltüntettem a névadatok betűhív formában való rögzítése után a Pesty–műben való megtalálási helyét, a névadatok által jelölt helyfajtáját, illetve HOFFMANN ISTVÁN *Helynevek nyelvi elemzése* (1993) című munkája alapján elvégeztem e névanyagból a dűlőnevek elemzését. Ezt az elemzést táblázatos formában a dolgozat végén függelékben csatolom a munkához. Összesen 6413 adat gyűlt össze, amelyből a dűlőnevek száma volt a legtöbb, összesen 818, amiből 339 román eredetű név.

Ezeket a dűlőneveket a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott szempontrendszer és elemzési módszer alapján vettem vizsgálat alá. A már mások által kipróbált módon végeztem el e névanyag funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai, valamint történeti szempontú elemzését. Az általam vizsgált dűlőnevek között 440 egyrészes és 378 kétrészes elnevezés található, ám 339 román eredetű név. A magyar eredetű (belső keletkezésű) nevek között nagyobb számban képviseltetik magukat a kétrészes nevek (62%).

Dolgozatomban e névanyag vizsgálatának eredményét szeretném bemutatni.

II. BIHAR MEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI

A megyének majdnem pontosan fele hegyvidék, amely az erdélyi határnál emelkedik a legmagasabbra. Nyugat felé haladva ezt síkság váltja fel. A Berettyó, a Sebes-, a Fekete-Körös völgyekre tagolja a hegyeket. A hegyeket napjainkig erdő borítja, legfeljebb kevesebb volt a XIX. században az irtás, a bozótól megtisztított hegyi legelő.

A változásoknak inkább a domb és a síkvidék volt kitéve. A hegyekből lezúduló folyók a bihari síkságon lelassultak és medrüket elvesztve nádas rétségeket alkottak. A megye nyugati felében a Berettyó, a Kékkálló, a Sebes-, a Fekete-Körös, a Gyepes, a Köles-ér és a Tisza óriási kiterjedésű mocsárvilágot hozott létre Kis- és Nagysárrét néven, aminek a XIX. században a magyarság a folyószabályozással megváltoztatta vízrajzát.

A megye északi határától délre az Ér nyomta rá bélyegét a vidékre. A folyónak számtalan ága volt és nem rendelkezett határozott mederrel. Mellette nádasok halastavak, szigetein kaszálók, gyümölcsösök jöttek létre.

A Berettyó völgye az Érnél szárazabb terület volt. A mocsarak a Kis-Körös és Berettyó torkolatánál ismét megszaporodtak. Innentől tölgyerdők terültek el a folyók mellett, melyeket számtalan ér tagolt szét. Pusztakovácsinál a folyó elnádásodott.

A nyírségi erdőket a Kékkálló tette az előbbiekhöz hasonlóvá. Egyik ere a területet összekapcsolta az Érmellék vízrendszerével, így nagy áradásokkor az Ér vizének jelentős része keresett itt magának területet. Ilyenkor a víz megrekedt a mélyebben fekvő hegyeken, laposokon és elposványosította azokat.

A Bihar előtt elterülő síkság lapályát a Kis-Körös töltötte meg vízzel. A folyó nem volt bővizű, így a mellette fekvő rétek, mocsarak gyakran kiszáradtak.

A Berettyó és a Sebes-Körös között három rendkívül vízszegény ér folydogált: az Ölyvös, a Kutas és a Csente.

A Sebes-Körös völgyében szép erdők, jó legelők voltak. A völgyek talaját számos ágara szagatta a folyó, valamint számos szigetet hozott létre.

Az egész dél-bihari vízrendszer a Fekete-Körös vízrendszerével függött össze.

A megye nyugati határán összefüggő rétség terült el. A Nyírnek hívott vidék homokbuckáit összefüggő tölgyerdők borították. Az erdő egészen Hencidáig húzódott. Az Ér és a Berettyó közti dombokat is erdő fedte. Az Albis-Margitta vonalától északra, Bihartól nyugatra a Kis-Körös vonaláig erdőség nem volt. A XVIII. század közepén már csak a patakok mentén volt erdő.

Rengeteg területet nyert a magyarság irtásokkal, pl. a Nyírség és az Érmellék területén. Az érmelléki dombokon és a Várad, Bihar mögötti hegyeken levő erdők fokozatosan szorultak feljebb a szőlőt ültető jobbágyok buzgalma elől. Az egyes községeknél több olyan helynév előfordul, mely annak a korábbi állapotára utal.

A Bihar megyeiek nem tekintették ellenségüknek a természetet, hiszen annak erőit a saját érdekeiknek megfelelően felhasználták. A rétek, erek közti száraz területeket, laponyagokat, hátságokat, szigeteket a lakosság szaporodásának megfelelően feltörték vízimalmokat, halastavakat hoztak létre.

A török uralom alatt végbe ment bizonyos fokú tájváltozás, mely aszerint volt kisebb vagy nagyobb, hogy az adott terület meddig volt a félhold árnyékában. Bihar megyében csak délen érezhető a táj elváltozása, a többi részen rövid volt a török fennhatóság. A hódítók a falvak lakóit elűzték otthonaikból és így ismét a természet lett úrrá az emberen (vö. JAKÓ 1940: 1–22, KRISTÓ 1966: 569–589).

III. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A névtani tárgyú munkákban sajátos aránytalanság figyelhető meg. A kutatók többnyire csak a településnevekkel foglalkoztak és ezzel szemben kevesebb figyelmet szenteltek a határneveknek. Pedig ez a névanyag is nagy jelentőséggel bír a helynevek körében, hiszen a mikronevek között sok a belső keletkezésű, az etimológiailag áttetsző név, gazdag a közsői lexéma állományuk, és viszonylag gyakran ismétlődnek a nyelvterület különböző részein (HOFFMANN 1996: 46).

Egyedül a TNyt. ad nagyobb összefoglalást a határnevek típusairól. A helynévképzés vizsgálata során az a probléma merül fel, hogy nem különítik el az objektumfajtaikat (vö. TNyt. I.: 253–255). E munka az összetétellel alakult határnevek közül a domborzati neveket tárgyalja a minőségjelzős szerkezetű összetett (kétrészes) földrajzi nevek csoportjában. Megállapítja, hogy e névtípusnak az alaptagja domborzatra utaló földrajzi köznévként (*bérc, hegy, tető, kő, halom*), bővítménye pedig szófajlag lehet melléknév (*Tar-kő*), *-s* képzős melléknév (*Bodzás-hegy*), *-ó/-ő* képzős igenév (*Akaszto-hegy*), *-t(t)* képzős igenév (*Ásott-halom*), fosztóképzős melléknév (*Meztelen-hegy*), és főnévként (*Szikaszó*). Ebben a típusban a közsői vonatkozás feltűnően erős. Felhívja ugyanakkor a figyelmet, hogy a név elszakadhat közsői előzményétől, mind alakilag, mind jelentéstanilag. Ennek következménye az, hogy a későbbi korszakokban az egyik névelem elhomályosulása népetimológiás változásokhoz vezethet (vö. TNyt. I.: 541). Birtokos jelzős szerkezetekben a bővítményi tag lehet tulajdonnévként (*Filip köve*) és köznévként (*Szeghalom*) (vö. i.m. 548).

A minőségjelzős szerkezetből létrejött határrésznevek csoportjában az alaptag köznévként (*rét, mező, út*), a bővítményi tag pedig melléknévként (*Szép-mező*), *-s* képzős melléknévként (*Agyagos-út*), *-i* képzős melléknévként (*Oroszi út*), főnévként (*Határ út*) (vö. i.m. 546). A határrésznevek lehet jelölt (*Barát mezeje*) vagy jelöletlen birtokos jelzős összetétel (*Tót-mező*) (vö. i.m. 550).

Kutatóink önálló tanulmányokban is foglalkoznak határnevekkel, közülük kitűnik KISS LAJOS munkássága, aki a *Szilágyság* (1981), *Heves vármegye* (1991) és a történeti *Magyarország* (1997) hegyneveit, domborzati viszonyait vizsgálta.

A középkori Magyarországon gyakoribbá váltak a határleírások, s bennük hegyneveket is felfedezhetünk. Találhatunk köztük magyar neveket, pl. *Avas, Cserhát, Egyes-kő, Fekete-hegy*. Lengyelektől, ruszinoktól, szlovákoktól származnak például a *Beszkidék, Branyiszko, Vepor* és a *Prasiva* nevek. Román hegynévadást tükröznek. Pl. a *Kicsera, Magura, Kucsuláta, Batrina* hegynevek (KISS 1997: 157).

KISS LAJOS a Börzsöny, Bükk és a Heves—Borsodi-dombság hegyneveinek történetét is bemutatja, majd megvizsgálja a névadás indítékait, melyek a következők lehetnek: a hegy alakja (*Asztag-kő*), növénytakarója (*Galagonyás*), állatvilága (*Bagoly-bérc*), mérete (*Hosszú-bérc*), talaja, kőzete (*Kopár-hegy*) stb. (i.m. 161–163).

A hegy- és völgynevek etimológiájával foglalkozott többek közt MELICH JÁNOS (1909), BENKŐ LORÁND, aki a *ropó* 'domb hegy' és a *kotyor, gogyor* 'teknőforma völgy vagy árok térszínformaneveket vizsgálta (1947a: 27–32). KISS LAJOS vizsgálta a *Mátra, Hernád* (1984: 98–101), *Burok-völgy* (1988: 453) valamint az *Oroszlánnal* kapcsolatos helyneveket (1989: 110–115). BENKŐ LORÁND Név és történelem című tanulmánykötetében pedig a sószállító utak elnevezésével foglalkozott (1998: 169–177).

INCZEFI GÉZA a határneveket alkotó lexémák sajátosságait vizsgálta egyik tanulmányában, amihez a szegedi táj névanyagát használta fel. Arra a következtetésre jutott, hogy névalkotó szerepe az egyedi neveknek van (vö. 1973: 465–469).

BÍRÓ FERENC a Körös vidék dűlőneveit tanulmányozta HOFFMANN ISTVÁN módszerével. Munkájában megállapította, hogy a dűlőnevek létrejöttében legaktívabban a *dűlő* földrajzi köznév, a földtulajdonosok személynevei és a korábbi természeti-földrajzi állapotokat tükröző más helyfajta nevei játszottak közre. A névalkotás módjai közül pedig szintaktikai (*Borjú-rét-dűlő, Nagy-kúti-dűlő, Bogáti-dűlő*), jelentésbeli (*Felső-föld, Sebes-ér, Kő-sziget*) és szerkezeti változásokkal (*Hidas-hát, Nádösvény, Zihari*) létrejött dűlőneveket említ (1997: 448–454).

IV. NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATOK

1. ELMÉLETI ALAPOK

Napjainkban a névrendszertani vizsgálatokban megkerülhetetlen HOFFMANN ISTVÁN korábban már említett munkája (1993), amelyben a szerző a szerkezeti és a keletkezéstörténeti elemzés fontosságát emeli ki a vizsgálódásokban. Véleménye szerint a névelemzés során a nevek alkotásában, funkcionálásában megnyilatkozó szabályszerűséget kell feltárnunk (1993: 27).

A nevek analitikus és szintetikus elemzése összekapcsolódik. Egyrészt egy-egy helynevet csak a rendszert jellemző általános jegyeknek a névben való felmutatásával interpretálhatunk helyesen, másrészt a névrendszer általános jellemzői csakis az egyes nevek sajátosságainak elemzésén keresztül tárható fel.

A leíró elemzés a nevek szerkezetét mutatja. Ebben központi helyet foglal el a névrész fogalma, amely a névnek az a szegmentuma, amely a denotátumról valamely információt közöl. A szerkezeti analízis során a névrész kétféleképpen vizsgálható: funkcionális-szemantikai illetőleg lexikális-morfológiai szempontból.

„A funkcionális–szemantikai elemzés azoknak a modellfajtáknak a számbavételét jelenti, amelyek a névadás szemléleti alapjául szolgálhatnak. Ezek nem nyelvi osztályok, hanem az emberi gondolkodás ismeretelméleti kategóriái, amelyekben a denotátumoknak a megismerés folyamán felismert s a nevükben is tükrözött sajátosságai fejeződnek ki.” (HOFFMANN 1993: 30).

A funkcionális kategória változása az embernek a környezetével kialakított viszonyával van összefüggésben.

A funkcióknak a nevekben történő kifejeződése szerkezeti elemzés alapjául szolgálhat. A nevek funkcionális szerkezetét vizsgálva az a tapasztalat, hogy a helyneveink döntő többsége egy- vagy kétrészes.

„A helynevek szerkezeti analízisének másik szintje a lexikális–morfológiai elemzés. Ennek során a felhasznált nyelvi kifejezőeszközök szempontjából vizsgáljuk a nevet, illetőleg a névrészt.” (HOFFMANN 1993: 30).

A helynévrendszer bemutatása tehát annak a vizsgálatát jelenti, hogy egy adott korban, és területen a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályok milyen lexikális, morfológiai, grammatikai eszközök által jelennek meg.

Ha a funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szerkezetfajtáknak a nevekben realizálódó kapcsolattípusait leírjuk, akkor a vizsgált névközösség helynévadási normáját mutatjuk be (vö. HOFFMANN 1993: 30).

2. A DŰLŐNEVEK NYELVI-NÉVRENDSZERTANI ELEMZÉSE

2.1. A szerkezeti elemzés

HOFFMANN ISTVÁN modellje tehát a szerkezeti elemzésen belül három vizsgálati szintet különít el: funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus szinteket (HOFFMANN 1993). Dolgozatomban csupán a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai leírásra vállalkozom.

2.1.1. A funkcionális szemantikai vizsgálat

Minden névadási aktus szemantikailag tudatos, tehát motivált. A természetes névadásban a denotátumok sajátosságai fejeződnek ki. Keletkezésekor minden név leíró jellegű: a névadás alapjául szolgáló motívumok, szemantikai kategóriák közvetlen vagy közvetett formában jelennek meg benne (vö. HOFFMANN 1993: 43, TÓTH 2001a: 131).

Funkcionális névrésznek nevezzük a helynév hangsorának minden olyan egységét, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez. A funkcionális-szemantikai elemzés során a névben található nyelvi elemeket a helynév jelentésének magvát adó denotatív jelentéshez való viszonyukban vizsgáljuk.

A névrészek névelemekből állnak. Ezek közé sorolhatók: a névbe tartozó lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalék morfémák.

A helynevek névrészeinek három funkciója lehet: megjelölik a hely fajtáját, megnevezik magát a helyet, kifejezik a hely valamely sajátosságát (vö. HOFFMANN 1993: 43–45).

A. A hely fajtájának megnevezése: földrajzi köznévi névrészek

Bármely nyelv helyneveinek többsége olyan név, melyben a jelölt hely valamiféle jellegzetessége fejeződik ki. A nevekben előforduló nyelvi elemek kifejezik azt a helyfajtát, amelybe a névvel megjelölt egyedi hely besorolható. Ezt a szemantikai szerepet fajtajelölő funkciónak nevezzük. Erre a szemantikai szerepre helyfajtát jelölő szavak alkalmasak, ezek a földrajzi köznevek (vö. HOFFMANN 1999: 208).

A helyfajtajelölő földrajzi köznevekkel többnyire kétrészes helynevek második névrészában találkozunk, de ritkán szerepelhetnek önmagukban is helynévként. Szemantikai szerkezetét illetően összekapcsolódhatnak a helyfajta megjelölő (F funkciójú) egyrészes név mellett sajátosságot kifejező (S funkciójú), valamint megnevező (M) funkciójú előtaggal. A földrajzi köznévként tehát F, S + F, M + F szemantikai struktúrájú neveket hozhat létre (vö. TÓTH 2001a: 133).

1. A vizsgált dűlőnév anyagban összesen 5 elnevezés jött létre F funkciójú földrajzi köznévből: *Halom, Irtás, Irtás, Kert, Puszta*. Az ilyen típusú neveknek csak kevés emléke maradt fenn, hiszen ezek a helynevek csak olyan területen lehetnek állandóak, ahol a földrajzi köznévként megkülönbözteti a helyet a határ más részeitől. Egy közösségen belül több felszínforma mellett csak egy hely általános megnevezése válik földrajzi köznévvé, a többi megkülönböztető jelzőt kap (vö. LŐRINCZE: 1947: 6).

2. A földrajzi köznevek leggyakrabban kétrészes nevek második névrészeként, sajátosságot kifejező előtaghoz kapcsolódva szerepelnek. A leggyakrabban a *dűlő* földrajzi köznévként fordul elő, összesen 241 esetben (pl. *Vénkert dűlő, Ujkert dűlő, Szíiget dűlő, legelő dűlő, Bagoly dűlő*), de találunk példát a *rét* földrajzi köznévre is (21): *Kovács rét, Pestesi rét, Malomrét*. Ritkán fordulnak elő a következő köznevek: *alj* (2), *ér* (1), *forgás* (1), *föld* (1), *kert* (7), *láp* (1), *mező* (1), *nyomás* (3), *oldal* (1), *puszta* (1), *szeg* (3).

Egyrészes helynevek második névrészában is találunk földrajzi közneveket. Ebben a csoportban jellemző a *sziget* 17 elnevezésben, gyakori még a *halom* (8), a *domb* (8), a *lapos* (9), a *völgy* (7), a *tó* (6), az *ér* (6), a *hát* (8), valamint a *kút* (6) földrajzi köznévként. Előfordul még az *alj* (2), *falu* (1), *gödör* (1), *hágó* (2) *hegy* (2), *láp* (2) *szakadék* (1), pl. *Körösszakadék, Kóró sziget, Vizvölgy, Nagy sziget, Kotsi lapos, Kohárikút*. INCZEFI valószínűnek mondja, hogy ezekben a nevekben is szerepelt a *dűlő*, csak az idő folyamán eltűnt onnan a második névrész, hiszen az első tag már önmagában is elég ahhoz, hogy jelölje a helyet (vö. 1970b: 53). Az ellipszis (a névrész eltűnése) a nagyon általános jelentésű főtagot tartalmazó helynevekben jelentkezik (vö. HOFFMANN 1993: 124). A vizsgált névanyagban a legtöbb egyrészes dűlőnév így keletkezhetett, bár ezt nehéz megállapítani.

INCZEFI szerint a térszínformák között elkülöníthetünk talajneveket és felszínneveket. A felszínnevek közé sorolható a *hegy, halom, sziget, lapos, völgy, domb*-féle földrajzi köznevek, míg a talajnevek közé a *rét, föld, mező* típusú nevek sorolhatók (1970b: 79–81). KÁZMÉR szerint a *dűlő* névrész kezd kiszorulni a helynevekből és helyette újabban a *föld* elnevezéssel találkozunk (vö. 1957: 28)

3. A földrajzi köznévi névrész megnevező funkciójú előtaghoz is kapcsolódhat, erre összesen 6 példát találunk a dűlőnevek körében: *Kotsi lapos, czina rét dűlő, Akasztó halom dűlő, Kun Ferencz lapossa dűlő, Lunka dűlő, Korhány dűlő*.

B. Megnevező szerepű névrészek

Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll. Ez a név egy új név részeként ugyanazt a szerepet tölti be, ami egyben eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra való utalást (vö. HOFFMANN 1993: 47).

A megnevező funkció M, S + M, M + F, M + M struktúrájú neveket hozhat létre (vö. TÓTH 2001a: 135).

A vizsgált dűlőnevek körében csupán 35 adat található ilyen funkcióban.

A megnevező funkció kifejeződik átvett nevekből, ezek mindig egyrészese: *Balaton, Hírtopa, Korhány*, de lehet belső keletkezésű is a megnevező név: *Hármas*.

Ha a helynévrendszer tagjaihoz előtagként sajátosságot kifejező nyelvi elemek kapcsolódnak, akkor a korábbi helynév az új helynévben megnevező funkcióba kerül. A vizsgált anyagban 25 elnevezés jött létre így, amelynek mindegyike kétrészes: *kisherczeg, Kis Pallag, Kisvásár, Nagyherczeg, Nagy széki dűlő, felső Czárina, külsőhorgas, Dűlő: Cigány Kert, Dűlő Virág rét, Kis Kornyó dűlő, Kis rozsa dűlő, Nagy Kornyó dűlő, Nagy rozsa dűlő, Nagy Tárnok dűlő, gyalog szeres Kornyó dűlő, Szilas első dűlő, Szilas második dűlő, Ferencz deák kissebb dűlő, Ferencz deák nagyobb dűlő, Tekeres közép dűlő, Sárándi határ (belső dűllő), Külső közép dűlő, Ványi kosár dűlő, düleu brejKucza, düleu dela Beltye*.

A *dűllő* Hegyközújlak területén úgy szerepel, hogy elől áll a szöveggörnyezetben, pl. *Dűllő: Cigány Kert, Dűllő Virág rét, Dűllő Rózsáshegy*. A köznévi azért szerepelhet a helynév előtt, hogy nyomatékosítsa az objektum helyfajtaját, így felmerülhet az a kérdés, hogy az elől álló dűllőformák mennyire tekinthetők ténylegesen a név részének. Néhány helynévben a fentiek miatt *dűllőt* zárójelbe tettem, hisz nem lehet eldönteni, hogy a névnek része vagy sem, mert ilyenkor az adatközlő felírta, hogy *dűllő*, aztán felsorolta a neveket.

Néhány példát találhatunk a hely valamely tulajdonságára utaló első névrész funkcióra. Ezek többnyire a méretre utalnak és legtöbbjükkel egymással oppozícióba lehet állítani: *Nagy rozsa dűlő ~ Kis rozsa dűlő, kisherczeg ~ Nagyherczeg, Kis Kornyó dűlő ~ Nagy Kornyó dűlő, Ferencz deák kissebb dűlő ~ Ferencz deák nagyobb dűlő, Nagy-telek-dűllő ~ Kis telek dűlő, Kiss mező dűllő ~ Nagy Mező dűllő, Nagy homoktető dűllő ~ Kis Homoktető*.

A sajátosságot kifejező névrészek között találunk helyzetviszonyító nyelvi elemekre (*Külső közép dűllő*) és sorszámnevekre (*Szilas első dűllő, Szilas második dűllő*) is példát. A *düleu*

brejKucza, düleu dela Beltye nevek második névrésze pedig román eredetű, amelyekről még szót fogok ejteni a keletkezéstörténeti vizsgálatokon belül.

A helynév + földrajzi köznévi strukturális felépítésű toponimák közé 6 kétrészes elnevezés tartozik: *Akaszto halom dülö, czina rét düllő, Kun Ferencz lapossa dülö, Kotsi lapos, Korhány düllő, Lunka düllő*. Itt a helynév minden esetben megnevező funkcióban van, melyeket a megnevező szerepű névrész alapján további alcsoportokba lehet besorolni. A helynév előtagja külső és belső keletkezésű egyaránt lehet (vö. TÓTH 2001a: 140). Az elsődleges helynév alakulhatott személynévből (*Kun Ferencz lapossa dülö*), vagy átvett nevekből (*Kotsi lapos, Korhány düllő*).

C. A hely sajátosságát kifejező névrészek

A hely sajátosságát kifejező névrész funkciók szemantikailag sokfélék lehetnek (vö. HOFFMANN 1993: 48). A sajátosságot kifejező szerep megvalósulhat egyrészes helynévben, de összekapcsolódhat ilyen névrész helyfajtajelölő szerepű földrajzi köznévi vagy megnevező funkcióban álló helynévi utótaggal is. A sajátosságra utaló funkcióját legtöbbször valamilyen melléknév vagy főnév látja el, de előfordulhat ebben a szerepben helynévi lexéma is. A sajátosságra utaló névrész strukturálisan S, S + F, S + M lehet (vö. TÓTH 2001a: 140).

1. A hely tulajdonságára utaló névrészek

1.1. A hely érzékszervi (nek vagy érzékeléssel felfogott) tulajdonsága

1.1.1. A hely mérete, kiterjedése

Egy településen belül a *kis–nagy, hosszú–rövid* névpárok sűrűn előfordulhatnak. Az ilyen típusú nevek az azonos felszínformák egymástól való megkülönböztetése céljából keletkeznek (vö. LŐRINCZE 1947: 6). Ebben a csoportban a *Rövid* kivételével 22 kétrészes helynevet találunk a vizsgált anyagon belül: *Kis Kornyo dülö, Kis rozsa dülö, kis szeg, Kistelek, Nagy düllő, Nagy Kornyo dülö, Nagy rozsa dülö, Nagy széki düllő, Nagy Tárnok düllő, Aprórét, Csonkadüllő, Hosszu dülö, kisherzeg, Kis Pallag, Kisvásár, Nagyherzeg, Nagy kert, Nagy láp, Nagy legelő, Nagy rét, hosszú düllő*.

A vizsgált dülönevek körében túlnyomórészt *kis* és *nagy* első névrésszel találkozunk, összesen 17 elnevezésben. Jó részüket egymással párba állíthatjuk, hiszen ezek azonos felszínformák elnevezései, és így különbözteti meg őket az elnevező. A méretre utaló melléknévek közül kisebb számban vannak jelen az *apró* (1), *csonka* (1), *hosszú* (2), és a *rövid* (1) jelzők. A *Rövid* is kétrészes név lehetett eredetileg csak elliptikus változáson ment keresztül. Gyakori jelenség, hogy sűrűn előforduló, közvetlen szemléletet tükröző jelzői névrészek önállósulnak a főtag elmaradásával (vö. HOFFMANN 1993: 125).

Ebben a csoportban a hely sajátosságát mindig képzetlen melléknév fejezi ki. Strukturálisan pedig legtöbbjük S + F formában írható le.

1.1.2. A hely alakja

Bihar megyében a felszínformák elnevezése a dűlőnevek körében ritkán történik külső formájuk alapján. A legtöbb esetben képzetlen és képzett melléknév áll e névrész funkciójában, összesen 6 elnevezésben: *hegyes, Kúrtös, Lapos, Görbe. Dűlő, Görbe dűlő, lapos dűllő, Patkús*. Három esetben pedig főnévvel találkozunk: *Kas dűlő, Szíget dűlő, Derék dűllő*. Strukturálisan S + F, S formában írhatóak le.

1.1.3. A hely színe

Felszínforma elkülönülhet színével a környezetétől. A vizsgált anyagban egy ilyen elnevezéssel találkozunk: *Szőkés*. Az ide tartozó nevekkel az a probléma merül fel, hogy a név keletkezéskori ember és táj kapcsolatára nem világítanak rá (vö. LŐRINCZE 1947: 12).

1.1.4. A hely egyéb külső (érezkszervi) jegye

A vizsgált dűlőnevek körében két elnevezés sorolható itt: *Jukas, Nyilás*.

1.2. A hely állapotára utaló névrészek

1.2.1. A hely állapota

Az efféle elnevezés ritka a bihari névkincsben, hiszen összesen csupán 6 adatot találtam. Az ide tartozó dűlőnevek egy egyrészes adat kivételével (*kopasz*) kétrészesek: *Laponyag dűlő, Puszta dűllő, Puszta nyomás, Puszta rét, Zsiros dűllő*.

A hely kopárságára utalnak a névrészek a *kopasz* és a *Puszta dűllő* nevekben. A *Zsiros* névrész utalhat a föld értékes, jó termést hozó voltára. Ebben a pozícióban melléknévvel és főnévvel találkozunk. Szerkezetileg pedig S + F formában írható le a helynév.

1.2.2. Környezetének vagy magának a helynek az anyaga, ill. az ott lévő jellegzetes anyag

A hely anyagára 2 egyrészes: a *Kásás* és *Sonkolyos* utal. Az előbbi jelentése 'megtört gabona' az utóbbinak pedig 'valaminek az alja, seprője, például a méhviasz törmeléke' (TESz.). Ebben a kategóriában találjuk még a kétrészes: *Homok dűllő* elnevezést. Az egyrészes helynevek -s melléknévképzővel jöttek létre. A kétrészes név első névelemének szófaja főnév. Szerkezetileg S, S + F formájúak.

1.2.3. A hely funkciója, működése

Egy- és kétrészes nevekben ez a szemantikai jegy egyaránt előfordul. A névanyagban 7 kétrészes név: *Juh kut dűllői, legelő dűllő (2), Téglavető dűllő, Temető dűllő (3)* és 5 egyrészes név sorolható ide: *Kaszálló, Legelő (2), Temető kuti, Német temető*.

A névrész szófaja lehet főnév, melléknév, folyamatos melléknévi igenév. Strukturálisan F, S + F formában írhatók le.

1.2.4. A hely egyéb tulajdonsága

5 egyrészes e szemantikai sajátosságot kifejező helynévre találunk példát a vizsgált anyagban: *Kettős, Lófogó, Nyilas, Nyilus, vajas*. A *Nyilas, Nyilus ~ Nyilas* dülönév jelentése, hogy a dülő mellett, ill. a kérdéses dülőben fekvő földdarabot nyílhúzással osztották szét (vö. LŐRINCZE 1947: 16). A *vajas* elnevezés pedig utalhat arra, hogy milyen értékes a *vajas dülő*ben fekvő föld, ezzel ellentétes jelentése lehetett a kétrészes *Koldus dülő, Sovány rét* elnevezéseknek: a föld rossz minősége, jellemzően gyenge volta lehetett a névadás motivációja. A *Kettős* eredetileg *Kettősmező* lehetett, jelentése 'kétrészből álló' (FNESz.). E kategóriában a kétrészes helynevekből összesen 6 adat található: *gyalog szeres Kornyo dülő, Róka juk dülő, Botos dülő, Koldus dülő, Sovány rét, vajas dülő*.

2. A névrész kifejezi a hely viszonyát valamilyen külső dologhoz, körülményhez

2.1. A hely viszonya valamilyen tárgyhoz, élőlényhez

2.1.1. Az ott lévő növényzet

A vizsgált anyagban nagy számban fordulnak elő azok a dülőnevek, melyek az ott lévő növényzetről kapták nevüket. Amikor egy helyen több éven keresztül termeltek valamilyen növényt, a növénynek a fogalma szorosan hozzákapcsolódott a helyhez, még akkor is, amikor már más növény élt azon a területen (vö. BENKŐ 1947b: 28).

E szemantikai sajátosság főleg kétrészes nevekben jelenik meg (29 elnevezés): *Erdő dülő, Erdő dülő, Cseresznyefa dülő, fűzfás kert, Nyírfás dülő, Szilas első dülő, Szilas második dülő, Szilfa dülő, Szilfás dülő, tölgy fa dülő, Fűzék dülő, gesztenye dülő, Körtélyes dülő, Megyes oldal, Kenderzug, kender föld, Sárfű dülő, Tövisbokor dülő, Avas dülő, Berek dülő, Bodzás dülő, Kenderes dülő, Komlókert, Mogyorós dülő, Mohos dülő, Káposztás kert, Lucernás dülő, Tokös kert, Egres dülő*. Az egyrészes dülőnevek közül csupán 19 elnevezésben találunk növénynevet: *Berek, Csere, Cseripusztá, Egres, Gabonás, Káposztás, Krumplis, Mogyorós, Nyárszeg, Nyiri, Rakotyás, Somos, Sujmos, Szilvás, Törzsökös, Zombokos, Kenderes*.

A fenti névcsoportból 22-ben fanevek szerepelnek: *Cseresznyefa dülő, Fűzfás, Nyírfás dülő, Szilas első dülő, Megyes oldal*. Vagy vadon élő növények 19 elnevezésben vannak jelen: *Kenderzug, kender föld, Sárfű dülő, Tövisbokor dülő*. Az ember által termesztett növények jelenlétére 8 növénynév utal: *Káposztás kert, Lucernás dülő, Tokös kert, Egres dülő, Fűzfás, Veres fűz*.

A növénynevek 16 elnevezésben minden morféma nélkül pusztán növénynévként (*Cseresznyefa dülő, gesztenye dülő*), 33 névben az -s melléknévképzővel szerepelnek (*Mogyorós dülő, Mohos dülő*).

Strukturálisan S, S + F formában írhatók le az ebbe a csoportba tartozó helynevek.

2.1.2. Az ott lévő állatvilág

Összesen 14 elnevezés tartozik ebbe a csoportba a Bihar megyei névkinccs köréből, melyből 8 adat egyrészes: *Bagjos, Békás, Bogaras, Csókás, Hollós, Madaras, Muslitzás, Ólyvős*. 6 dűlőnév kétrészes: *Bagoly dűlő, Fűrjes dűlő, Űrgés dűlő, Czompó (dűlő), Varjas (dűllő), Libuczos dűlő*.

Ebben a csoportban képző nélkül álló puszta állatnév két esetben fordul elő névrészként (*Bagoly dűlő, Czompó (dűlő)*). A többi helynévnel minden esetben *-s* melléknévképzős állatnevekkel találkozunk (*Fűrjes dűlő, Hollós, Madaras*). Mindegyik névben vadonélő állatok nevei szereplenek.

Strukturálisan S, S + F formában írhatók le az adott csoport helynevei.

2.1.3. Az ott lévő épület, építmény vagy annak a része

Ha egy magában álló épület emelkedik ki a határ egyéb tényezői közül, akkor az földrajzi köznévvé válik (vö. BENKŐ 1947b: 31). Inkább kétrészes nevek jellemzőek erre a csoportra, összesen 15 adatot találtam erre: *Kiskút dűlő, Kőkút dűllő, Orbánkut dűlő, Petri kuti dűllő, Posta kuti dűllő, bodonkút dűllő, ispotály dűllő, Kapolnás dűlő, kút dűllő, Major dűllő, majór dűllő, Molomnyomás, Malomrét, Templom dűlő, Malomnyomás*. Egyrészes névből 9 elnevezés sorolható ide: *ispotály, Malómka, Bács kut, Lyokus háza, Rakottyakut, Törökkut, Uj kut, Kohárikut, Bűrű*. Az utóbbi névben szereplő lexéma jelentése 'gyaloghíd, palló' (TESz.).

Az ide tartozó helynevek első névrésze többnyire főnév. Feltűnően gyakran szerepel a *kút* lexéma e dűlőnevekben. A névadási motivációja ilyenkor az lehetett, hogy az emberek számára a vízlelőhely fontos szerepet töltött be az állattartásban. Strukturálisan e nevek M, M + F formában írhatóak le.

2.1.4. Tárgy amivel ott csinálnak valamit

Csupán egy elnevezés tartozik ide a dűlőnevek közül: *Varsazug*: 'az a zug, ahol varsával fognak halat'.

2.3. A hely viszonya valamilyen személyhez

Helyneveink jelentős hányada puszta alanyesetben álló személynév. Az ilyen névadás minden nyelvre jellemző, hiszen ha valaki birtokba vesz vagy valamilyen kapcsolatba kerül egy földterülettel közvetlen környezete az ő nevével nevezi el a területet. Előfordulhat az is, hogy történeti vagy népeletbeli mozzanat játszik közre a helynevek keletkezésekor (vö. SZABÓ T. 1988b: 433).

2.2.1. A hely birtokosa

Ebben a kategóriában összesen 8 egyrészes név szerepel a bihari névanyagban: *Tot Pál, Vasmáté, Kis András, Lénárt halma, Nagy András, Nagy György, Nagy János, eclésia*. Ugyanezt a szemantikai jegyet 15 kétrészes dülőnévben találjuk meg: *Darvai dülő, Dienes dülő, Károly dülő, Kenesei dülő, La gróf, Ormos dülő, Pappprét, Pásztor dülő, Petres dülő, Rác Duló, Csonkapál, Oláh Mihály, dülő Ferencz deák kisebb dülő, Ferencz deák nagyobb dülő, Dobó dülő*.

A *La Gróf* dülőnévben az első névelem román eredetű szó lehet, míg a második méltóságnév jelöl.

A birtoklást kifejezhetik pusztá személynévvel (*Nagy András, Nagy György*). Birtokos jelzős összetételt látunk a *Lénárt halma* névben. A névrész utalhat arra, hogy az adott hely az egyház birtokában lehetett (*eclésia*). Foglalkozásnév is lehet a vizsgált névrész, pl. *Pappprét, Pásztor dülő*. Akkor jellemző ez a helynévadás, ha egy személy végzi az adott foglakozást a településen belül (vö. BENKŐ 1947: 38). A *Darvai dülő, Kenesei dülő* elnevezésekben a birtoklást, valamihez tartozást az *-i* helynévképző fejezte ki.

Strukturálisan S + F formában írhatóak le ezek a helynevek.

2.2.2. A hely használója

Összesen 7 adat tartozik ebbe a csoportba: *Falu dülő, Faludülő, faludülő, Falu dülő, falu dülő, falu dülő, Város dülő*.

Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy sokszor nincs fogódzó ahhoz, hogy a birtokost és a használót egyértelműen el lehessen különíteni. A fenti példák esetében sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a falu vagy a város használja vagy birtokolja a dülőben elterülő földdarabot.

Az ide tartozó helynevek struktúrája S + F.

2.3. A hely viszonya valamilyen történéshez

2.3.1. A hely eredete, kialakulása

Az egyrészes *Foglár* dülőnév jelentése 'az a dülő, amely mellett toldalékként csatolt földdarab fekszik' (TESz.), ill. 'a falu közelében kimért toldás tagosított birtokhoz, toldalék szántóföld' (FNESz.). A helynév S funkciójú.

2.3.2 A hellyel kapcsolatos esemény

A tájban történő események névadással járnak, ha jelentőségüknél, szokatlanságuknál fogva az ember figyelmét magukra irányítják (vö. LÖRINCZE 1947: 20).

Ebbe a csoportba tartozik talán az egyrészes *Kártyás*, a kétrészes *Akasztófadülő*, mely valószínű, hogy az ott található akasztófáról kapta nevét (FNESz.). A *Peresdülő* onnan

kaphatta nevét, hogy a település per útján megnyerte e földet a szomszédos falutól (LŐRINCZE 1947: 20). A *Talléros dülő* pedig arról nevezetes, hogy valaki tallérokat talált ott szántáskor (HOFFMANN—KISS 1996: 66).

Egy esetben a vizsgált elsőnévelem szófaja főnév (*Akasztófadűllő*), a többi helynévben e szerepben főnévből képzett melléknévvel találkozunk (*Kártyás*, *Peresdülő*, *Talléros dülő*). Strukturálisan S, S + F funkciójú helynevek tartoznak ide.

2.4. A hely egyéb viszonya valamilyen külső dologhoz, körülményhez

E csoportban 2 egyrészes név szerepel: *Cserepes*, mely elnevezés a talajt alkotó kőzet szerkezetével hozható kapcsolatba (FNESz.) és *Totfalu*, ami elpusztásodott falu is lehetett, ahol déli szlávok laktak (FNESz.). Ezek mellett 3 kétrészes dűlőnév fordult elő hasonló körülményt fejezve ki: *Tósziget dűllő* ('az a dűllő, amely a Tó-sziget közelében fekszik'), *Sűrű tisztája dűllő* ('az a dűllő, amely a Sűrű tisztája hely mellett van'), *Bánom dülő*, mely PESTY helynévtára szerint az ott lévő *Bánom* nevű szőlős kertről kapta nevét.

Főnévi (*Tósziget dűllő*) és melléknévi (*Cserepes*) szófajú névrészekkel egyaránt találkozunk ebben a csoportban. Strukturálisan S, S + F funkciójú helyneveket látunk itt.

3. A névrész kifejezi a hely valamely más helyhez való viszonyát

3.1. A hely pontos elhelyezkedése

3.1.1. Víz mellett, közelében vagy rajta

33 név tartozik ebbe a kategóriába, hisz Bihar megyében rengeteg folyó, patak, ér, folyás volt. A vizsgált anyagban 17 egyrészes dűlőnév szerepel: *Forás (2)*, *Hájó*, *Csikós ér*, *Füzesér*, *Görbeláp*, *határér*, *hideg patak*, *Kékkálló*, *Ludastó*, *Sebesér*, *Szartó*, *Tólapos*, *Tóhát*, *Vékonyér*, *Vízvölgy*, *Horgas*, 16 kétrészes dűlőnév található: *Hólt Kálló dülő*, *Hosszu víz dülő*, *Kántor tó dülő*, *Körös oldali dülő*, *Madaras tó dülő*, *Paptava dülő*, *Sástó dülő*, *Sós víz dülő*, *Székestó dülő*, *Tekeres közép dülő*, *vízvölgy dülő*, *Folyás dűllő*, *Kálló dűllő (2)*, *Köröszug*, *Móka dűllő*.

Az ember környezetének víznevei viszonyítási alapul szolgálhatnak, hisz a víz könnyen észlelhető, feltűnő és egyben fontos is, így alkalmas arra, hogy a közelében fekvő terület névadásának motivációja legyen. A névrészek szófaja főnév vagy főnévből képzett melléknév. Strukturálisan S, S+ F formában írhatóak le az ide tartozó helynevek.

3.1.2. Térszíni forma mellett, közelében vagy rajta

Biharban 43 egyrészes név fejezi ki ezt a szemantikai tartalmat: *határ gödör*, *Bodzás hát*, *Csereznyéshát*, *Gulácsi Lapós*, *Gyilkossziget*, *Hegy allya*, *Hosszú sziget*, *Kerektó halom*, *Kisréthát*, *koldushát*, *Kóró sziget*, *Körösszakadék*, *Kötvélyes sziget*, *kövér sziget*, *köves domb*, *Mikó domb*, *Mókahát*, *nagy domb*, *Nagy halom*, *Nyálasdomb*, *Orbánhalom*, *Pálhalma*, *Pusztá*

hegy, Szabó halma, Szarka halma, Szilvölgy, Tekeres halma, Tiszta hegy, Tóhát, Varsánhát, Vársziget, veres Hágó, Vermeshát, kékdomb, Bánom sziget, Borsziget, Csányé sziget, falu sziget, Nagy sziget, Nagy sziget, Nagysziget, Szilvás sziget, Tulsó sziget, Határsziget. Ezek mellett 21 kétrészes névben is megjelenik ez a jelentéstartalom: *Annók halmi dűlő, Baksa lapos dűlő, Borsi lapos dűlő, Cserhágó dűlő, Diós domb dűlő, Érhát dűlő, Halomszerdűlő, Hegyes halom dűlő, Homok oldal dűlő, Homoktető dűlő, Keverhádi dűlő, Sóós lapos dűlővel, Kis Homoktető, Kiss lapos dűlő, Jukas halom-dűlő, Lyukas halom dűlő, Mír domb dűlő, Nagy homoktető dűlő, Tarcsai domb dűlő, Hágó dűlő, Précze dűlő.*

E nevek szintaktikai szerkezetét vizsgálva találhatunk birtokos jelzős szerkezetű helyneveket (*Szabó halma, Szarka halma, Tekeres halma*), de a legtöbb idetartozó helynév jelöletlen szerkezetű (*Szilvölgy, kékdomb*). Az ide sorolt egyrészes helynevekben az első névrész eredetileg maga is kétrészes helynév volt. Valószínűleg ezek a dűlőnevek eredetileg kétrészesek voltak csak elliptikus változáson mentek keresztül. Ennek egyik oka lehet, hogy túlságosan hosszúnak érezték a beszélők ezeket a helyneveket és az utolsó névelemet már nem mondták ki, viszont az is lehet, hogy az adatközlő nem írta le a teljes dűlőnevet. Azzal, hogy az osztályfogalmat jelölő névrész eltűnik a név információ tartalma csökken, akár téves asszociációkat is sugallhat (vö. HOFFMANN 1993: 127). E helynevek strukturálisan S + F formában írhatóak le.

3.1.3. Tájrész mellett, közelében vagy rajta

7 egyrészes név sorolható ide: *Hotár, Telek (2), Bertók szik, Csereláp, Inke szék, Kecskeszik.* Ezek mellett 29 kétrészes név is ezt a szemantikai tartalmat fejezi ki: *Bagosi határ dűlő, Diószegi határ dűllő, Ernyő rét dűlő, Gőrze rét dűllő, Hármás nagy szék, Kenderföld dűllő, Kertallyai dűllő, Kis mező dűllő, Kiss mező dűllő, Kis telek dűllő, Lator rét dűllő, létai határ dűllő, Mesgyei Dűllő, Nagy Mező dűllő, Nagytelek dűllő, Papp réti dűllő, Pircsi határ dűllő, Ritka vasad, Ujkert dűllő, Város rétje dűllő, Vénkert dűllő, Pályihatár (dűllő), Pércsi határ (dűllő), Szabórét (dűllő), Szőkerét (dűllő), Nagymező (dűllő), Sárándi határ (belső dűllő), Kovács rét, rét dűllő.*

E kategóriában gyakrabban szerepelnek kétrészes helynevek. A pontos elhelyezkedést kifejezhetik birtokos személyjellel (*Város rétje dűllő*), de a legtöbb esetben jelöletlen (*Gőrze rét dűllő, Kiss mező dűllő*). Strukturálisan F, F + F, M + F, S + F formájú helynevek tartoznak ide.

3.1.4. Lakott terület közelében vagy rajta

Az egyrészes *Pojény, Kóji völgy, Zsákai lapos* és a kétrészes *Pestesí rét*, valamint *Bajontai dűllő* ebbe a csoportba sorolható.

A hely pontos elhelyezkedését az *-i* melléknévképzővel fejezi ki a *Pestesí rét dűlő* név. Strukturálisan M + F, M formában írhatóak le ezek a helynevek.

3.1.5. Építmény mellett vagy közelében

Összesen 10 kétrészes elnevezés található ebben a kategóriában: *Baksa gát dűlő*, *Döczőgős gát dűlő*, *Földvár dűlő*, *Földvár zug*, *Gémes kuti dűlő*, *Hordóskut dűlő*, *Mese kuti dűlő*, *Otska gát dűlő*, *Gát dűlő*, *Gáti dűlő*.

Ebben a csoportban is láthatjuk, hogy a hely elhelyezkedésére az *-i* melléknévképzővel utalnak (*Gáti dűlő*, *Gémes kuti dűlő*). Strukturálisan S + F, M + F formában írhatóak le az ide tartozó helynevek.

3.2. Irány megjelölése

3.2.1. Irányjelölés általában

Talán ide sorolható az *Által* és *Átal* két különböző objektum neveként szereplő egyrészes név. Strukturálisan S formában írható le.

3.3. A hely viszonyított (relatív) helyzete

Az ilyen szemantikai szerkezetű neveknel mindig van egy szilárd pont, amihez viszonyítja a névadó az elnevezendő objektumot. Amihez viszonyítanak, ahhoz a hely lehet közelebb vagy állhat tőle távolabb, föltebb vagy lentebb, jobbra vagy balra (vö. LŐRINCZE 1947: 8). 18 kétrészes név fejez ki ilyen helyviszonyt az elemzett dűlőnevek körében: *Belső dűlő (3)*, *Belsőforgas*, *Belső dűlője*, *Belsőtelek (2)*, *Belső telek*, *Belső Telek*, *Külső közép dűlő*, *Sárándi határ (külső dűllő)*, *alsó dűlő*, *Alsó rét*, *felső Czárina*, *felső dűlő*, *külsőhorgas*.

Névanyagunkban a *belső*, *alsó*, *felső* lexémák fejezik ki ezt a fajta helyviszonyt. A vizsgált anyagban Berekböszörményben találunk *alsó dűlő* és *felső dűlő* helyneveket. A két megkülönböztető jelző utalhat a földfelszín vertikális tagolódására, patakok, folyók szakaszjellegére és folyási irányára, a felszín horizontális tagolódására, kifejezhet néprajzi, településtörténeti vonatkozásokat és a fő világtájakra is utalhat (vö. PESTI 1969: 231). A vizsgált dűlőnevek körében nem jellemző az antonim párok használata. Az ebbe a csoportba tartozó névrészek szófaja melléknév. Strukturálisan M + F formában írhatóak le a helynevek.

3.4. Egyéb helyviszony

Az egyrészes *Tóldás* 'pótlás a földekhez' (FNESz.) jelentésben szerepel. Emellett 13 kétrészes helynév található itt: *Határ ut dűlő*, *Kis konyári ut dűlő*, *Ország út dűlő*, *Ragúti dűlő*, *Selíndi utza dűlő*, *sósut dűllő*, *sós utdűlő*, *Szegény szer dűlő*, *Szoboszlói ut dűlő*, *Szováti uti dűlő*, *Tornyos kerületi dűlő*, *Debreczeni ut (dűllő)*, *Derecskei ut (dűllő)*.

Itt főleg *-i* melléknévképző fejezi ki a hely viszonyát. Strukturálisan S, M + F formában írhatóak le a helynevek.

4. Többféleképpen értelmezhető helynévrész

Több esetben nem lehet eldönteni, hogy a hely birtokosát vagy használóját nevezi meg a névrész: *Császló, Déda dűlő, Bábád Nemesek dűllője*.

5. Kategorizálhatatlan helynévrész

Összesen 45 adat tartozik ide a vizsgált anyagból. Ebből 20 egyrészes, pl. *Perde, Párgás, Kornyitó, Sárkány*. 25 kétrészes helynév, pl. *Rápitra dűlő, Ráré dűlő, Pasztakris dűlő, Siskas dűllő, Tasádi dűlő, Nyúlas kukuj*. Itt az első névrész etimológiája ismeretlen. Az elemzést meglehetősen megnehezítik a román névelemek jelenléte, melyek sokszor magyar névelemekkel keverednek.

6. bizonytalan szemantikai tartalmú névrészek

Sziget dűlő: ebben az esetben a névrész utalhat a hely alakjára vagy egy másik helyhez való viszonyára. A *sziget* földrajzi köznévi utótag utalhat egyrészt vízből kiemelkedő száraz részre, másrészt pedig egyenes felszínből való kiemelkedésre. Az utóbbi esetben talán régebben víz vehette körül a területet.

Összegzés

A vizsgált névanyagban a helyek elnevezéséhez főként a dűlő környékének jellegzetes növénytakarója, a dűlő mellett lévő tájrész, térszínforma szolgál motivációként, de viszonylag nagy számban előfordulnak még méretre, állatvilágra, ott lévő épületre, a hely birtokosára, pontos és relatív elhelyezkedésére utaló névrészek is. A kétrészes nevek első névrésze legtöbbször sajátosságot jelöl meg. A megnevező funkció akkor fordul elő a legtöbbször, mikor az első névrész valamely más helyhez való viszonyt fejez ki.

2.1.2. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek lexikális-morfológiai elemzése során az egyes neveket a bennük felhasznált nyelvi kifejezőeszközök alapján vizsgáljuk. A lexikális-morfológiai elemzés a nevekbe, névrészekbe foglalt szavak és a névalkotásban szerepet játszó morféimák szerinti interpretáció. A lexémák bemutatását szófaji, jelentésbeli jellemzőik megragadásával lehet elvégezni. A helynévben található lexémák s a névalkotásban szereplő toldalékmorfémák összefoglaló megnevezése a névelem. Az egyes helynevek lehetnek egy- vagy többeleműek (vö. HOFFMANN 1993: 55–56).

A. Az egyrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

1. Köznévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek

Az egyrészes helynevekben szereplő közszavak szófajlag főnevek és melléknevek lehetnek.

1.1. Főnevek csoportja

A hely fajtáját megjelölő földrajzi köznevekből 15 elnevezés jött létre a vizsgált megye dűlőnévanyagában, pl. *Berek, Forrás, Halom, Határ, Irtás, Kaszáló, Kert*.

Személyt vagy csoportot jelentő szó kétszer szerepel ebben a kategóriában: *Dusnok, Bábád*.

A *Dusnok* jelöletlen foglalkozásnévi lexéma jelentése 'elhunyt ura lelkéért az egyház részére szolgálatokra kötelezett szolga, torló' (FNESz.). A *Bábád* név a *-d* helynévképzővel keletkezett a *bába* szóból, mely általában személyt jelöl. HAJDÚ MIHÁLY véleménye szerint ez a képző kicsinyítő képző is lehet (1981: 171), de ez ebben az esetben kizárható. Az ilyen típusú nevek a XIV. század előtt jöttek létre, később pedig analógiásan járultak hozzá a helynevekhez (INCZEFI 1970b: 109).

Nem személyt jelölő szavak csoportján belül találunk 2 képző nélküli növénynévi lexémát: *Csere, Veres-fűz*. A kategórián belül, mint képzős növénynevek a *Sujmos* és a *Fűzfás* szerepelnek, amelyek növénynév + *-s* képzős helynevek. Az egyik leggyakoribb képzőnk alapvetően melléknévképző, de földrajzi neveinkben, az általa képzett helynév főnévi szerepben áll. Ebben az esetben valamivel való ellátottságot fejez ki a képző (vö. INCZEFI 1970a: 314–315).

Egy minden morféma nélkül álló állatnévi lexémát tartalmazó helynév fordul elő a vizsgált dűlőnév anyagban: *Sárkány*.

Építményt jelentő szóból 5 elnevezés volt a dűlőnév anyagban: *Bürü, Ispotály, Bács-kút, Kohári-kút, Malomka*. A *Bürü* 'az a dűlő, amelyben gyaloghíd, palló áll' (TESz.), az *Ispotály* 'az a dűlő, amelyben kórház van' (TESz.), a *Kohári-kút* és *Bács-kút* esetében a dűlő a benne lévő kútról, míg a *Malomka* az ott lévő malomról kapta nevét.

Egyéb köznevek szerepelnek a következő helynevekben: *Eklézsia, Foglár, Toldás*. A *Toldás* *-ás/-és* deverbális nomen képzővel jött létre a *told* igéből. Ebben az esetben a képző a tájon végbement eseményt jelöli. A *Foglár* jelentése 'toldalékként csatolt földdarab' (TESz.), az *Eklézsia* pedig jelentheti, hogy egyházi tulajdonban van a dűlőben fekvő föld.

A földrajzi köznév minden esetben helyfajta jelölő funkcióval bír. A személyt vagy foglalkozást jelentő kategóriák pedig birtoklást fejeznek ki. A nem személyt jelölő közszóból származó név az adott helyre jellemző sajátosságot jelöl.

1.2. Melléknevek csoportja

A vizsgált anyagban 3 képzetlen melléknév önmagában szerepel a névben: *Kopasz, Lapos, Rövid*.

Valamivel való ellátottságot fejez ki az *-s* képző 8 esetben, ha a hely jellegzetes állatvilágára utal a helynév, pl. *Baglyos, Békás, Bogaras, Csókás*. Ugyan ez jellemző az ilyen struktúrájú növénynevekre 11 elnevezésnél, pl. *Egres, Gabonás, Káposztás, Kenderes*. Egy adat található az *-i* melléknévképzős alakra: *Nyíri*. Ritkán fordul elő, hogy ez a képző növénynévhez kapcsolódik. Ebben az esetben valószínű, hogy nem ez az eredeti névalak. Egy korábbi kétrészes névből, a földrajzi köznévtől eltűnésével, ellipszissel alakulhatott ki ez a forma.

Az *-s* képző kifejezheti a talaj összetételét, milyenségét és színét: a talaj színét jelöli a *Szőkés* dűlőnévben. *Sonkolyos* jelentése 'valaminek az alja seprője, pl. a méhviasz törmeléke' (TESz.).

Az *-s* képzős név utalhat a terület különféle sajátosságaira: a *Cserepes* helynéven a képző valamivel ellátott jelentésben szerepel, talán jellemzően száraz terület neve lehetett. A terület alakját szemléltetik *-s* képzős neveink a *Hegyes, Kürtös, Horgas* dűlőneveinkben. Ebbe a kategóriába tartozik a *Vajas* és a *Nyilas* helyneveink is.

A név utalhat valamilyen pontosabban meg nem határozható cselekvésre, történésre: *Kártyás*.

Számnévből képzett melléknevek a *Hármas* és a *Kettős* helynevek.

1.3. Szószerkezetek

A tulajdonnevek egy része nem egy szó, hanem több szóból álló szószerkezet, amely egészében tölti be a tulajdonnév funkcióját (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 10).

Tulajdonnév melléknévi jelzővel jelenik meg a *Kis-barát*, tulajdonnév földrajzi köznévtel szerepel *Tótfalu* a névben. Birtokos szerkezetre két elnevezést találunk: *Lyokusháza, Hegy alja*. Főnév és melléknév kapcsolatára, tárgyi alárendelésre példa a *Lófogó*, aminek jelentése: 'a föld nehezen járható, így nagyon próbára tette a lovakat, azaz megfogta őket' (FNESz.).

2. Tulajdonnévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek

A helynevekben szereplő tulajdonneveknek két csoportja van: a személynevek és a létező helynevek is előfordulhatnak új névként (vö. TÓTH 2001b: 646).

2.1. Személynévi lexémákból alakult helynevekben legtöbbször a birtoklás ténye fejeződik ki. A dűlőneveknél a dűlőben fekvő föld birtokosától kapta nevét.

Többelemű személynévből képző hozzákapcsolása nélkül 8 elnevezés van a vizsgált anyagban, pl. *Botlászló, Csonkapál, Kis András, Nagy György, Nagy János*.

Ősi egy elemű személynévből létrejött helynevekre 8 adatot találunk, ebből 5 képző nélküli, pl. *Boda, Cakó, Császló (3), Déda, Iklód*. Az *Iklód* dülönéven a *-d* helynévképző szerepel.

2.2. Helynévi lexémát tartalmazó névalakok

Megnevező szerepben 3 elnevezés fordul elő az egyrészes dülőnevek körében: *Hírtopa, Korhány, Balaton*. Ezenkívül a hely funkciója (1), *Német-temető*, építmény (3) *Rakottya-kút, Török-kút, Új-kút*, birtokosa (1) *La Gróf*, víznév (11), pl. *Sebes-ér, Hideg-patak, Görbe-láp*, térszínforma (21), pl. *Kék-domb, Hosszú-sziget, Gyilkos-sziget*, tájrész (13), pl. *Csere-láp, Bor-sziget, Falu-sziget*, település (1) *Poény* adhat még névadási indítékot.

Az egyrészes dülőnevekben víznév (3) *Csikós-ér, Füzes-ér, Ludas-tó*, építmény (1) *Temető-kúti*, térszínforma (11), pl. *Köves-domb, Nyálas-domb, Tekeres halma*, vagy tájrész (4) *Hármas-nagyszék Ritkavasád, Szilvás-sziget, Zsákai-lapos* neve fordul elő dülőnévként.

B. Az kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A kétrészes helyneveknek kétféle utótagja lehet: földrajzi köznévi vagy valódi helynévi (vö. TÓTH 2001b: 648).

1.1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek lehetnek egyszerű és összetett szavak. A dülőnevek előtagja lehet köznévi és tulajdonnévi.

1.1.1. Az előtag főnévi

a) A földrajzi köznévi + földrajzi köznévi csoportban 8 elnevezés fordul elő: *Sziget-dülő (2), Legelő-dülő (2), Folyás-dülő, Nyomás-dülő, Hágó-dülő, Rét-dülő*.

b) Három elnevezést találunk az egyrészes helynévi + földrajzi köznévi felépítésű dülőnevekre, melyek a következők: *Dela Beltye(-dülő), Brejkucz(-dülő), Halasi(-dülő)*.

c) A kétrészes helynévi + földrajzi köznévi csoportján belül 6 dülőnévi van, pl. *Cigány-kert(-dülő), Fekete-tó-alj(-dülő), Fót-erdő(-dülő), Virág-rét(-dülő), Rózsás-hegy(-dülő), Frigy-kert(-dülő)*. A tagok funkcionálisan utalhatnak valamilyen térszínformára vagy tájrészre.

d) A *Csoma(-dülő)* keresztnévi + földrajzi köznévi felépítésű.

e) A földrajzi köznévi + állatnévi kategóriájába tartozik a *Ravaszd(-dülő)* névi.

g) A növénynévi + földrajzi köznévi csoportján belül az *-s* melléknévképzős első névrészes *Mogyorós(-dülő)* elnevezésre példája említhető.

h) A személyt vagy csoportot jelölő főnévi + földrajzi köznévi kategóriájában csupán foglalkozást jelölő közszavak fordulnak elő 3 esetben: *Nemesek dülője, Pap-rét, Pásztor-dülő*.

Az előtag a birtokost, tulajdonost, esetleg a használót nevezi meg. A vizsgált dülőnevek körében nem tekinthető jellemzőnek ez a névadási módszer.

i) A nem személyt jelentő főnév + földrajzi köznévfelépítésű nevekben az előtag leggyakrabban a területen tenyésztett növényt (11) vagy az ott álló épületet (10) jelölő közszó, pl. *Cseresznyefa-dűlő, Gesztenye-dűlő, Szilfa-dűlő, Major-dűlő, Ispotály-dűlő, Templom-dűlő*. Kevésbé jellemző előtag az állatnév (*Compó-(dűlő)*), az anyagnév (*Homok-dűlő*), illetve tárgyak nevének használata (*Kas-dűlő, Akasztófa-dűlő*).

1.1.2. Az előtag melléknév(i) jellegű szó

a) A képzetlen melléknév + földrajzi köznévfelépítésű 32 dűlőnévre jellemző, pl. *Hosszú-dűlő, Nagy-dűlő, Apró-rét, Lapos-dűlő, Görbe-rét*. Elsősorban a mikrotoponimák körében találkozunk ezzel a névadási szokással, településneveinkre ez nem jellemző (vö. TÓTH 2001b: 650). A dűlőnevek körében a legterheltebb képzetlen melléknévek a *nagy* (11), pl. *Nagy-rózsa-dűlő, Nagy-széki-dűlő*, és a *kis* (7), pl. *Kis-Kornyó-dűlő, Kis-rózsa-dűlő*. A *kis-nagy* antoníma párban való megjelenése azonban nem jellemző a vizsgált helynévanyagban. Kevésbé gyakori az *apró* (*Apró-rét*), *lapos* (*Lapos-dűlő*), *sovány* (*Sovány-rét*), *derék* (*Derék-dűlő*), *hosszú* (*Hosszú-dűlő*), *görbe* (*Görbe-dűlő*), *puszta* (*Pusztadűlő, Pusztanyomás, Pusztarét*), *bel* (*Beltelek, Beltelkek*) jelenléte. A kategória tagjai funkcionális tekintetben utalhatnak méretre, alakra, állapotra, hely más helyhez viszonyított helyzetére.

b) A képzett melléknév + földrajzi köznévfelépítésű csoportjában nagyszámú dűlőnévfelépítés fordul elő, összesen 42. Funkcionálisan többségük a hely növényzetére (15) és a hely más helyhez viszonyított helyzetére (13) utal. A növénynevekhez az *-s* valamivel való ellátottságot kifejező melléknévképző járul, pl. *Bodzás-dűlő, Egres-dűlő, Káposztás-kert*. Ez alól kivétel a *Cseri-pusztadűlő*, amelyhez az *-i* melléknévképző kapcsolódik. A viszonyított hely az *alsó* (*Alsódűlő*), *felső* (*Felső-dűlő, Felső-cárina*), *belső* (*Belső-dűlő, Belsőtelek, Belsőforgás, Belsőkdűlője*), *külső* (*Külső-Horgas, Külső-középdűlő*) melléknévekkel fejeződik ki. A hely állapotára utal a *Zsíros-dűlő*, de megjelenik állatra (*Fürjes-dűlő, Libucos-dűlő, Ürgés-dűlő, Varjas-dűlő*), eseményre (*Peres-dűlő, Talléros-dűlő*), épületre (*Gáti-dűlő, Gémeskúti-dűlő*) való utalás is. Az utóbbi csoporthoz *-i* melléknévképző járul, míg az előzőekhez az *-s* képző.

1.1.3 Az előtag személynévfelépítésű

A személynévfelépítésű nevek csoportján belül találunk példát arra, mikor az előtag ősi egyelemű: *Petres-dűlő*, többelemű: *Oláh Mihály-dűlő, Ferenc-deák-kisebb-dűlő, Ferenc-deák-nagyobb dűlő* személynévfelépítésű. Jellemző még, hogy az első névfelépítés 7 esetben családnév, pl. *Furkó-dűlő, Dobó-dűlő*, de lehet keresztnév: *Dienes-dűlő, Császló-dűlő, Déda-dűlő, Károly-dűlő*. Az ide tartozó dűlőnevek funkcionális tekintetben a hely birtokosára, tulajdonosára vagy használójára utalnak.

1.1.4. Az előtag helynévi származék

a) Az egyrészes helynév + földrajzi köznév kategóriáján belül 17 elnevezés található a vizsgált dűlőnevek körében. Többségük pontos elhelyezkedést fejez ki, pl. *Kálló-dűlő*, ami a *Kálló* folyó mellett fekszik, *Lunka-dűlő*, a *Lunka* nevű település közelében található, míg a *Móka-dűlő* a *Móka* folyó mellett terül el. Ezekben a nevekben már egy korábban létező helynév szerepel első névelemként, így minden esetben M + F funkcióval írhatóak le.

b) A kétrészes helynév + földrajzi köznév típusú összetételek körében 74 elnevezés szerepel. Az *Cina-rét-dűlő*, *Kun Ferenc lapossa dűlő* nevek előtagja megnevező funkcióban áll. Az összes többi dűlőnév előtagja a pontos elhelyezkedésre utal, pl. *Kis-telek-dűlő* tájrészsel, *Kis-rét-hát* térszínformával, *Kántor-tó-dűlő* vízzel, az *Ócska-gát-dűlő* építménnyel való lokális érintkezést fejez ki.

c) Az egyrészes képzett helynév + földrajzi köznév szerkezeti felépítésű csoportban 4 dűlőnév található, melyből három pontos elhelyezkedést fejez ki *-i* képzővel: *Bajontai-dűlő*, *Pestesi-rét*, *Tasádi-dűlő*. *Gimojicscai dűlő* előtagja román eredetű szó.

d) A kétrészes képzett helynév + földrajzi köznév struktúrájú dűlőnevek körében 11 elnevezés szerepel. Az összes név a hely pontos elhelyezkedésére utal, pl. *Pap-réti-dűlő*, *Mese-kúti-dűlő*, *Körös-oldali-dűlő*.

1.2. A helynévi utótagú kétrészes helynevek

1.2.1. A melléknév(i) jellegű szó) + egyrészes helynevek körében a *Kis-Herceg*, *Kis-Pallag*, *Kis-vásár*, *Nagy-Herceg* dűlőnevek fedezhetőek fel. Az előtagbeli melléknév minden esetben a hely méretére utal.

1.2.2. Az utótagjában kétrészes helynevet tartalmazó típus hat névben szerepel. Előtagjukban a hely mérete fejeződik ki, utótagjuk viszont megnevező funkcióban áll, pl. *Nagy-Kornyó-dűlő*, *Nagy-Barát-ér*, *Kis-Kornyó-dűlő*.

1.2.3. A *Nagy-széki-dűlő* esetében az előtag a hely méretét fejezi ki, az utótag pedig kétrészes képzett helynév.

2.2. Keletkezéstörténeti elemzés

Arra, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek és, hogy miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését a történeti helynévelemzés ad választ. A helynevek keletkezésében, változásukban ugyanazok a törvényszerűségek hatnak, mint amelyek a közszói rétegre is jellemzőek. A keletkezéstörténeti vizsgálatban így ugyanazokat a szóalkotási formákat kell figyelembe venni, mint a közszavak esetében. A

történeti kategóriákba az utolsó névalakító mozzanat alapján soroljuk be a neveket (HOFFMANN 1993: 67). A névanyag vizsgálatát a következő rendszer alapján végzem el:

1. szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek
  - 1.1. jelzős szerkezetből
    - 1.1.1 minőségjelzős szerkezetből
    - 1.1.2 birtokos jelzős szerkezetből
2. morfológiai szerkesztéssel, helynévképzővel, névszójelekkel alkotott nevek
3. jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek
  - 3.1. jelentéshasadással
  - 3.2. metonimikus névadással
4. névátvételek
5. bizonytalan keletkezésű nevek

A 5. kategória kivételével mindegyik csoportban belső keletkezésű helynevek jöttek létre. A névátvételek, viszont külső névalkotással keletkeztek. Szintagmatikus szerkesztéssel csak kétrészes nevek jöhetnek létre, míg jelentésbeli névalkotással és átvétellel csak egyrészesekek (vö. HOFFMANN 1993: 68).

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek

„A szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek csoportjába azokat a helyneveket sorolom, amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. E szerkezetek mindkét tagja valamiféle információt ad a helynév denotációjáról, tehát funkcionális jegyet kifejező névrésznek tekintendő.” (HOFFMANN 1993: 69). A szintagmatikus szerkesztés mindig kétrészes helyneveket eredményez.

1.1. Jelzős szerkezetből alakult helynevek

1.1.1. Minőségjelzős szerkezetek

1. A kiemelő jelzői összetételekben az előtag a denotáció valamely tulajdonságát jelöli meg, míg az utótag minden esetben földrajzi köznévi névrész, pl. *Bodzás-dűlő*, *Kenderes-dűlő*, *Fűzfás-dűlő*, *Lucernás-dűlő*.

A jelzői szerepű első névrész 28 esetben képzett melléknév, pl. *Körtélyes-dűlő*, *Mogyorós-dűlő*, *Mohos-dűlő*, 31 alkalommal képzetlen melléknév, pl. *Derék-dűlő*, *Lapos-dűlő*, *Görbe-dűlő*. 26 főnévi jelzővel találkozhatunk, melyek közül a leggyakrabban növénynevet és építményt/épületet jelölő szó fordul elő, pl. *Gesztenye-dűlő*, *Kút-dűlő*, *Ispotály-dűlő*.

Az ebbe a kategóriába tartozó nevek funkcionálisan utalhatnak a hely méretére (*Hosszú-dűlő*, *Nagy-dűlő*, *Nagy-rét*), alakjára (*Kas-dűlő*, *Görbe-dűlő*, *Lapos-dűlő*), növényvilágára

(*Cseresznyefa-dűlő, Gesztenye-dűlő, Szilfa-dűlő*), állatvilágára (*Bagoly-dűlő, Libucos-dűlő, Ürgés-dűlő*), az ott lévő építményre (*Ispotály-dűlő, Bodon-kút-dűlő, Orbán-kút-dűlő*), helyvel kapcsolatos eseményre (*Peres-dűlő, Talléros-dűlő, Akasztófa-dűlő*), tárgyra, amivel csinálnak ott valamit (*Varsa-zug*), a hely állapotára (*Pusztá-dűlő, Zsíros-dűlő, Laponyag-dűlő*), a hely funkciójára (*Legelő-dűlő, Temető-dűlő, Téglavető-dűlő*).

Ide tartoznak azok a helynevek, amelyekben az fejeződik ki, hogy mely település vagy egyéb kérdéses hely határában/mellett található, összesen 18 dűlőnév ilyen, pl. *Bajontai-dűlő, Annók-halmi-dűlő, Pap-réti-dűlő, Ragúti-dűlő*.

2. A kijelölő jelzői összetételekben a helynevek előtagjának az a funkciója, hogy az azonos nevet viselő objektumok közül kijelölje valamelyiket (vö. TÓTH 2001a: 168). A *Nagy-Herceg — Kis-Herceg, Kis-Kornyó-dűlő — Nagy-Kornyó-dűlő, Kis-rózsa-dűlő — Nagy-rózsa-dűlő* névpárok esetében a jelző csak egymáshoz viszonyítva értelmezhető. De ide tartozik a Berekböszörményben található *Alsó-dűlő — Felső-dűlő* névpár is. Ebbe a csoportba sorolhatjuk még a *Külső-közép-dűlő* nevet is, melynek jelentése 'a községtől távolabb fekvő föld' lehet.

1.1.2. Birtokos jelzős szerkezetek

Az ide tartozó helynevek funkcionálisan azt a tartalmat jelenítik meg, hogy a hely valakinek vagy valakiknek a tulajdonában vagy használatában áll. A birtokos jelzős szerkezetek lehetnek jelöltek és jelöletlenek (vö. TÓTH 2001a: 170).

1.1.2.1. A jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó helynevek körében három elnevezést találunk, melynek előtagja foglalkozást jelölő jelző: *Koldus-dűlő, Pásztor-dűlő, Pap-rét*. Ebben a helyzetben inkább a személynevek jellemzőek a vizsgált dűlőnév anyagban, összesen 14 esetben (pl. *Petres-dűlő, Oláh Mihály-dűlő, Dienes-dűlő, Ormos-dűlő*). A birtokos jelző grammatikai szerepében nemcsak személyt jelölő név vagy közszó szerepelhet, hanem döntő többségben helynevek is. Funkcionálisan ezek a helynevek az általuk jelölt objektum elhelyezkedésére utalnak (vö. TÓTH 2001a: 170). A dűlőnevek körében összesen 87 elnevezést találunk erre a típusra, pl. *Ócska-gát-dűlő, Hordós-kút-dűlő, Földvár-dűlő, Döcögős-gát-dűlő, Baksa-gát-dűlő*. A jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek második névrésze mindig földrajzi köznévi.

1.1.2.2. A jelölt birtokos jelzős szerkezetű helynevek csoportjában személyt jelölő névrész nem található. Méltóságnév az első névrész a *Nemesek-dűlője* esetében. *Belső-dűlője* helynévben az előtag képzett melléknév, ami helyviszonyt fejez ki szemantikailag. Jelentése talán 'a faluhoz közelebb fekvő földek dűlője'. A birtokos jelzős szerkezetű helynevekben nehéz eldönteni, hogy valóban birtoklásviszony fejeződik-e ki bennük.

A vizsgált dűlőnevek körében, mint láthatjuk a jelöletlen birtokos szerkezetek gyakrabban fordulnak elő a jelöltekkel szemben.

2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott helynevek

„A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá.” (HOFFMANN 1993: 73). Tehát funkcionális értékű morfémaikkal, azaz névformánsokkal hozunk létre helyneveket (vö. TÓTH 2001a: 177).

2.1. Helynévképzővel alkotott helynevek

A képzők szerepét, jelentését nehéz meghatározni. Helynevek főleg közszavakból jönnek létre helynévképzéssel, ritkán fordul elő, ha személynévből alakul ki így egy név (vö. HOFFMANN 1993: 76).

A vizsgált dűlőnevek körében a legtöbb helynév, összesen 35 elnevezés *-s* képzővel jött létre, pl. *Baglyos, Békás, Bogaras, Cserepes, Csókás, Gabonás*. A *Bábád* dűlőnévben a *-d* képző, a *Temető-kúti, Nyíri, Kétes* ~ *Kettesi* nevekhez az *-i* képző, a *Malomka* elnevezésben a *-ka* képző jelenik meg. A vizsgált anyagban mindegyik dűlőnév egyrésztes.

A *Bábád* estében a *-d* képző foglalkozást jelölő szóhoz járult. A *-d* képzőt tartalmazó helynevek már a X. századtól léteztek. Ekkor a formáns valamivel való ellátottságot fejezett ki, és főleg növényt és állatnevet jelentő alapszóhoz kapcsolódott. A *-d* képzős helynevek másik csoportja személynévi eredetű. A XIII–XIV. században volt elterjedt ez a helynévképzés (vö. TNYt. I.: 254, KRISTÓ 1976: 88). E képző eredetileg kicsinyítőképző volt (PAIS 1916: 366). Nehéz megállapítani a *-d* kicsinyítő-becéző, valamint a helynévképző funkciója közötti határvonalat (KRISTÓ 1976: 85).

Az *-s* képző esetében a névrész azt fejezi ki, hogy a hely hogyan viszonyul valamilyen más külső dologhoz, körülményhez. Ezen belül 14 esetben növénynevekhez kapcsolódik a képző, pl. *Mogyorós, Fűzfás, Kenderes, Krumplis, Káposztás*. 8 elnevezésben állatnevekhez járult a képző, pl. *Csókás, Muslicás, Békás, Ölyvös*. Egyszer kapcsolódik tárgy névhez (*Horgas*). E név ugyanúgy tulajdonságot fejez ki, mint a *Szőkés, Hegyes, Kásás, Sonkolyos* nevek. E morféma helynévképző szerepe tehát ellátottságot kifejező és gyűjtőnévképző funkcióból alakulhatott ki (vö. TNYt. I.: 255). B. LÓRINCZY ÉVA szerint eredetileg kicsinyítő képző volt az *-s*, amit idegen nyelvekből vettünk át. Később ez a szerepe elhomályosult és a névképző funkciója terjedt el (1962: 35). A földrajzi neveknek két jellemző csoportját a személynévekből és a természeti adottságokra utaló közszavakból keletkezett nevek alkotják.

A kétféle névalkotási mód között különbség van: a *Nádas*, *Füzes*-féle helynevek úgy keletkeztek, hogy a már közszoói használatban kialakult *-s* gyűjtőnévképzős főnevek a maguk egészében helynevekké váltak (i.m.: 88).

Az *-i* képző névanyagomban növénynévhez (*Nyíri*) és kétrészes helynévhez kapcsolódik hozzá (*Temető-kúti*). Az *-i* helynévképző az *-é* birtokjel alakváltozata. Elsősorban a személyekről elnevezett földrajzi nevekben indulhatott meg a funkcióváltása. A helynévképző *-i* a birtokjeltől alakilag hamar elszakadt. E képző a XIII–XIV. században volt a legproduktívabb, ezután már analogikusan jöttek vele létre újabb helynevek (vö. TNYt. I.: 254–255, KRISTÓ 1976: 52–55). Azonban KNEIEZSA ISTVÁN szerint az *-i* képző a XI–XII. században keletkezett (KNEIEZSA 1969: 100). KRISTÓ GYULA véleménye szerint a XI–XII. században az *-i* végű földrajzi nevek *-i*-je többféle eredetű lehetett. Az esetek többségében tővégi magánhangzó volt, de előfordult, hogy kicsinyítőképző szerepben állt (vö. KRISTÓ 1976: 50–51). MELICH JÁNOS tisztázta, hogy a helynevekben szereplő *-i* a köznevekben lévő *-i* birtokképzővel (nomen possessi képzővel) azonos (MELICH 1914: 156). A fent idézett két dűlőnév valószínűleg úgy jött létre, hogy az eredetileg kétrészes névből eltűnt a második névrész, ezáltal egyrészes helynevekké váltak (ellipszis).

A *Malomka* esetében a képző építménynévhez járult. BENKŐ LORÁND szerint a *-ka/-ke* képző szláv eredetű lehet, hiszen területileg Magyarország északkeleti részén terjedt csak el: a szláv kicsinyítő képzőt az ott élő lakosság helynévképzőként vette át. A *-ka* képzőelem hamar azonosult a magyar kicsinyítő képzővel és kialakult magas hangrendű párja. A képző kialakulása a XV–XVI. században mehetett végbe (1950: 145).

3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

„A jelentésbeli névalkotás kategóriájába a helynevek keletkezésének azon formáit sorolom, amelyek során a nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg. A jelentésbeli névalkotás tehát a belső névadás olyan formája, amelyben a nyelvi szerkesztés nem játszik szerepet.” (HOFFMANN 1993: 91–92).

3.1. Jelentéshasadás

A jelentéshasadás olyan névkeletkezési folyamat, amikor „puszta földrajzi köznévből — bármiféle formáns (lexéma, képző) — hozzákapcsolása nélkül helynév keletkezik” (HOFFMANN 1993: 93). Az így létrejött nevek a földrajzi köznevekkel azonosak, de nem minden egyrészes földrajzi köznévből álló helynév alakult ki így.

A jelentéshasadással keletkezett helynevek esetében nehéz eldönteni, hogy tulajdonnévvel vagy közszóval állunk-e szemben. Ez különösen probléma a dűlőnevek esetében, pl. a *Legelő* utalhat a terület funkciójára, de lehet tulajdonnév is. KÁLMÁN BÉLA szerint, ha egy településen egyetlen hegy van, annak a neve lehet *Hegy* (1989: 111), s ekkor tulajdonnévvé válik az adott lexéma. Többnyire azok a földrajzi köznevek válnak tulajdonnévvé, amelyek speciálisabb jelentésűek (vö. TÓTH 2001a: 200). A vizsgált dűlőnév anyagban 11 elnevezés keletkezett jelentéshasadással, pl. *Irtás (2)*, *Telek (2)*, *Legelő (2)*, *Határ*, *Berek*, *Halom*, *Kert*, *Pusztá*.

3.2. Metonimikus névátvitellel keletkezett helynevek

A jelenség alapja a fogalmi érintkezés, amelynek nyelvi vetületeként egy adott hangsor újabb jelentés hordozójává válik. A névátvitelt speciálisan értelmezzük, hiszen az ilyen szavaknak nincs fogalmi jelentése. Viszont egy-egy helynek vannak fogalmi jegyei, amelyek a névadás alapjául szolgálnak (vö. HOFFMANN 1993: 100–101). KÁROLY SÁNDOR a névátvitel típusait elemezve három jelenséget különít el: a metaforát, a metonímiát és a szinekdochét. A vizsgálódásból az utóbbit kivonhatjuk, mert a nem–faj viszony a helynevek esetében nem érvényes (vö. KÁROLY 1970: 164). Az ily módon keletkezett helynevek mindig egyrészeseek.

A metonímia a névátvitel olyan válfaja „amely két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok–okozati kapcsolaton alapul” (FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI 1958: 108). Amikor a metonimikus átvitel típusait vizsgáljuk, egyben a név szemantikai funkcióját is meghatározzuk és ezáltal szerves kapcsolat teremődik a történeti és leíró elemzési szint között (vö. HOFFMANN 1993: 103).

a) hely → a hely tulajdonsága

A vizsgált anyagban ritkán fordul elő (5 névben), hogy a hely valamilyen érzékszervi tulajdonságáról kapta nevét, pl. *Rövid*, *Kopasz*, *Lófogó*, *Német-temető*, *Nyilas*.

b) hely → a hely, ahol ez található

b.1. folyó → hely, amely mellette található

A dűlőnevek körében 12 elnevezésben fordul elő, hogy a mellette elfolyó vízről nevezték el, pl. *Vékony-ér*, *Sebes-ér*, *Görbe-láp*, *Csikós-ér*.

b.2. állóvíz → hely, ahol ez található

A *Ludas-tó*, *Szartó*, *Tó-lapos* dűlőnevek tartoznak ide.

b.3. épület, építmény → hely, ahol ez található

Ebben a kategóriába 9 elnevezés található. Túlnyomórészt az ott lévő kútról kapta nevét a dűlő: *Új-kút*, *Török-kút*, *Rakottya-kút*, *Bács-kút*, *Bürü*, *Ispotály*, *Kohári-kút*, *Lyokusháza*.

b.4. terepalakulat → hely, ahol ez található

Azok a dűlőnevek tartoznak ide, amelyek olyan terület mellett feküdtek, amelyek például valamilyen kisebb táj, terület, sziget stb. megjelölésére szolgáltak. A vizsgált dűlőnevek körében 53 elnevezés tartozik ide, pl. *Körtvélyes-sziget, Kék-domb, Gyilkos-sziget, Cseresznyés-hát, Bodzás-hát*.

b.5. település → a hely, ami mellette fekszik

Ebben a kategóriában két dűlőnevet találtam: *Hírtopa* és *Korhány*. Mindkét esetben a dűlő a közeli település határában fekszik.

A fenti típusú metonímiát KÁROLY SÁNDOR pars pro toto metonímiának nevezi (1970: 168). Ebben az esetben a táj egy részletének, a tájban lévő objektumoknak a nevét használják egy-egy nagyobb területi egység tulajdonnévül. Ezzel ellentétes metonimikus változás totum pro parte. Erre a típusra kevesebb példát találunk a vizsgált dűlőnév anyagban. Ilyenkor egy nagyobb terület egészének neve nevezi meg a hely kisebb részleteit, helyeit (vö. HOFFMANN 1993: 106).

b.6. növény → hely, ahol ez található

BÁRCZI szerint ősi típus az egyesszámú növény-, fa-, bokornevek gyűjtő értelemben való használata, ezekből a közsavakból földrajzi nevek keletkezhetnek (1958: 153). A dűlőnevek körében ide tartozik a *Csere* és a *Veresfűz*.

b.7. személy → hely, ami a tulajdona

A vizsgált anyag hét dűlőnevében családnév + keresztnév szerepel, pl. *Vas Máté, Csonka Pál, Nagy András, Nagy János*. A tulajdonos társadalmi címét látjuk a *La Gróf* elnevezésben.

A nyelvtudomány egyik vitás pontja a pusztai személynevekből alakult helynevek létrejöttének magyarázata, időben való elhelyezése (KRISTÓ 1976: 15). KÁLMÁN BÉLA véleménye szerint a pusztai személynevek helynévi használata a X–XI. században volt jellemző nálunk (1989: 152), ez az elgondolás MELICH JÁNOSTÓL származik (HonfMg. 357). Ezen a véleményen van sok más nyelvész is, így BENKŐ (1947b: 35) és BÁRCZI (1958: 158).

SZABÓ T. ATTILA szerint a XVI–XVIII. században is keletkeztek pusztai személynevekből helynevek (1940: 128). De például INCZEFI is munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a XIX. században is keletkeztek ily módon dűlőnevek (1970b: 112–113), de ezek inkább más szerkezeti változás eredményei.

A pusztai személynevek helynévvé válását a szakemberek többnyire azonos tényezőben látják. A névadás gyökere a nomadizáló életformába nyúlik vissza, amikor a helyeket még csak az éppen rajta tartózkodó ember után volt célszerű megnevezni (HOFFMANN 1993: 110).

KERTÉSZ MANÓ szerint ezt a névadási szokást a magyarság még keletről hozta. Véleménye szerint „az azonos név embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosítását jelenti” (1939: 33).

A vizsgált anyagban sokszor nem lehet eldönteni, hogy a személynévi eredetű dűlőnevekben megjelölt személy valóban a birtokosa volt-e az objektumnak vagy sem. Nyolc esetben nem lehet tudni, hogy a személy használója vagy tulajdonosa volt az adott területnek, pl. (*Boda, Iklód, Csoma, Császló*).

b.8. cselekvés → hely, ahol végzik

A *Foglár* dűlőnév szerepel ebben a kategóriában, mely azt a dűlőt nevezi meg, amely mellé toldalékként csatoltak egy földdarabot (FNESz.).

A metonimikus névátvitel esetei közül jellemző, hogy a hely az ott lévő terepalakulatról kapja a nevét (48%). A többi névátvitel-típus már kevésbé használatos a vizsgált dűlőnevek körében.

4. Névátvétel

„A helynevek átvétele közvetlenül és elsősorban nem a jövevényekkel bővülő névrendszerek belső struktúráját jellemző sajátosság, hanem sokkal inkább az egymással kapcsolatban lévő nyelvek rendszerének kapcsolatát tükröző jellegzetesség.” (HOFFMANN 1993: 143).

A Bihar megyei dűlőnevek körében névátvétellel 340 helynév keletkezett, melyek főként román és szláv eredetűek, pl. *Czarina mare, De la peri, Czárína de Szusz, Dimburile cu imás, Dupe ogrez*.

5. Bizonytalan keletkezésű nevek

Hús elnevezés tartozik ide a vizsgált anyagban. Ezeknek a neveknek nehéz megfejteni keletkezéstörténetét, mert gyakran román eredetű névrészek találhatók bennük, összesen 8, pl. *Nyulas-kukuj, Ritu-dűlő, Kurilla, Gyálu Kopasz, Mláku-dűlő*. Ezekben az esetekben van olyan, hogy az egyik névrész magyar eredetű, így nem lehet pontosan tudni, hogy a földrajzi köznévi valóban része-e a helynévnek, vagy csak a gyűjtő írta oda, hogy a helynevet beillesse a magyar nevek sorába. Az a lehetőség a legvalószínűbb, hogy az adatközlő analogikusan írta oda, a *dűlő* földrajzi köznevet, mert a magyar nevek zömében is ott van e köznévi.

KNIEZSA ISTVÁN szerint a párhuzamos névadás esetében a más nyelvű jövevények saját nyelvi szabályaik szerint nevezik el a dűlőneveket, és nem veszik át a neveket a régi lakosságtól. Ennek eredménye az lesz, hogy a kétféle helynév jelentése megegyezik. Az

azonos szemléletű névadásra addig van lehetőség, amíg a névben kifejezett tartalom a tényeknek megfelel, ami az egyik esetben lehet időtlen jellegű, a másik esetben bizonyos időhöz kötve. A lakosság átveheti az idegen elnevezést úgy, hogy nem fordítja le. A XIV. századig román nevekkkel csak elvétve találkozhatunk a forrásainkban, majd a XV. századtól, azokon a vidékeken, ahová a románság települt elsőnek már találkozhatunk román eredetű határnevekkel (vö. 1943: 52–56).

Párhuzamos helynévadásra (esetlegesen csupán névfordításra) is találunk 6 példát a vizsgált anyagban. Ezeknek a román megfelelőjét is lejegyezték, ami tükörfordítása a magyar neveknek: *Alsó-mező (Czarína din Zsosz)*, *Felső-mező (Czarína dín Szusz)*, *Templom-domb (Gyálú Beszericsí)*, *Pap-rét (Ritu Popei)*, *Nagy-rét (Ritu celu mare)*, *Veres-mező (tzárina rosie)*.

Összefoglalás

A legtöbb dűlőnév szintagmatikus szerkezttel keletkezett, összesen 286 elnevezés (60%) ilyen. Ezen belül jellemző a kiemelő jelzős szerkezet (36%), valamint a birtokos jelzős szerkezet (37,1%), aminek 98%-a jelöletlen, 2%-a jelölt. Elenyésző a helynévképzővel létrejött dűlőnevek száma (7,4%). A metonimikus névátvitellel alakult helynevek száma 111 (24%), ami így szintén meghatározó névalkotási módnak látszik. 11 név keletkezett jelentéshasadással (0,2%), névátvétellel pedig 340 név jött létre (41%).

SZAKIRODALOM

- BÁRCZI GÉZA (1958), A magyar szókincs eredete. 2., bővített kiadás. Budapest.
- BENKŐ LORÁND (1947a), Két térszínformanév: MNy. 43: 27–32.
- BENKŐ LORÁND (1947b), A Nyárárdmente földrajz nevei: MNyTK. 74. sz.
- BENKŐ LORÁND (1950), *-ka/-ke* képzős helységneveink kérdéseiről: MNy. 46: 143–145.
- BENKŐ LORÁND (1998), Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest.
- BÍRÓ FERENC (1997), Dülők és dülőnevek a Körösök vidékén: MNyTK. 209: 448–454.
- FÁBIÁN PÁL—SZATHMÁRI ISTVÁN—TERESTYÉNI FERENC (1958), A magyar stilisztika vázlata. Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Negyedik bővített és javított kiadás. Budapest. 1988.
- HAJDÚ MIHÁLY (1981), Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkciójáról. In: Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára. Budapest. 161–172.
- HOFFMANN—KIS (1996, 1998), Bihar vármegye Pesti Frigyes kéziratos helynévtárából I–II. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), Helynevek nyelvi elemzése, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996), Ómagyarkori helynévfeldolgozások: MNyj. 33: 43–52.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához: MNyj. 37: 207–216.
- INCZEFI GÉZA (1970a), A leggyakrabban használt képzők szerepe a földrajzi nevekben: MNy. 66: 312–323.
- INCZEFI GÉZA (1970b), Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján. Budapest.
- INCZEFI GÉZA (1973), A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. MNy. 69: 465–469.
- JAKÓ ZSIGMOND (1940), Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA (1989), A nevek világa. Budapest. 4. átdolgozott kiadás.
- KÁROLY SÁNDOR (1970), Általános és magyar jelentéstan. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), Alsó-szigetköz földrajz nevei. MNyTK. 95: Budapest.
- KERTÉSZ MANÓ (1939), A magyar helynévadás történetéből: Nyr. 68: 33–39.
- KISS LAJOS (1981), Szilágysági helynevek: Nyr. 105: 97–101.
- KISS LAJOS (1984), *Mátra, Hernád*: Nyr. 108: 98–101.

- KISS LAJOS (1988), Földrajzinév-magyarázatok: MNy. 84: 453–460.
- KISS LAJOS (1989), Oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveink: Nyr. 113: 110–115.
- KISS LAJOS (1991), Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből: MNy. 87: 73–77.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei: Nyr. 120: 440–450.
- KISS LAJOS (1997), Hegynevek a történelmi Magyarországon: MNy. 93: 154–168.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Kelet-Magyarország helynevei. In: Magyarok és románok 1–2. Szerk.: DEÉR JÓZSEF—GÁLDI LÁSZLÓ. Budapest. 111–113.
- KNIEZSA ISTVÁN (1969), Az *-i* helynévképző a magyarban: MNy. 45: 100–107.
- KRISTÓ GYULA (1966) Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest.
- KRISTÓ GYULA (1976), Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica, tomus LV. Szeged.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), Földrajzi neveink élete. Budapest.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az *-s ~ -cs* képzővel alakult névanyag az ómagyarban: NytudÉrt. 33. sz. Budapest.
- MELICH JÁNOS (1909), *Cuzberch*: MNy. 5: 283.
- MELICH JÁNOS (HonfMg.), A honfoglalás kori Magyarország. Budapest. 1925–1929.
- MELICH JÁNOS (1914), Keresztneveinkről: MNy. 10: 149–156.
- PAIS DEZSŐ (1916), A *Sixtus* keresztnév magyarosításai: MNy. 12: 365–370.
- PESTY FRIGYES (1888), Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. kötet. Budapest.
- PESTI JÁNOS (1969), Földrajzi neveink *alsó-, felső-* (*~al-, fel-*) helyzetviszonyító elemei: Nyr. 93: 229–231.
- RÁCZ ANITA (2005), A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata. Debrecen.
- SZABÓ T. ATTILA (1940), A magyar helynévadás történetéhez: MNy. 36: 127–129.
- SZABÓ T. ATTILA (1988a), A magyar helynévkutatás a XIX. században. In: Nyelv és település. Válogatott tanulmányok és cikkek. VII. Budapest. 13–84.
- SZABÓ T. ATTILA (1988b), A személynevek helyneveinkben. In: Nyelv és település. Válogatott tanulmányok és cikkek. VII. Budapest. 433–472.
- TESz. = A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–III. Főszerk.: BENKŐ LORÁND. Budapest. 1970–1984.
- TNyt. I. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyarkor és előzményei. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest. 1991.

TÓTH VALÉRIA (2001a), Névrendszertani vizsgálatok az ómagyar korban. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2001b), A helynevek lexikális szerkezetéről, FUD. 8: 643–655.

FÜGGELÉK